

van BEDAJA
tot MADONNA

*de Javaanse
beeldsnijder*

Iko

ARTHUR CRUCQ

W BOOKS

Inhoudsopgave

Voorwoord 5

Inleiding 8

De ‘ontdekking’ Iko 11

De beelden uit de Indische zaal 17

Overig vroeg werk 23

Een nieuwe ‘mecenas’ 26

Kunst voor de missie: De Iko-Schmutzer beelden 31

Heilige Drievuldigheid en Christusvoorstellingen 46

Javaanse Madonna's 55

De Kruiswegstatie 60

Zwervende beelden 68

Een gedeeld cultureel erfgoed 71

Toeschrijving en eigendom 71

Bijval en kritiek 79

Terug naar Ganjuran 86

Oeuvrecatalogus 93

Overzicht tentoonstellingen twintigste eeuw/

Werk in collecties 104

Noten 105

Bibliografie 109

Colofon 112

Voorwoord

‘Een verhandeling over het oeuvre van Iko zou de omvang kunnen hebben van een omvangrijk boekdeel.’¹ Dat schrijft een van de belangrijkste opdrachtgevers van Iko, de katholieke leek Jos Schmutzer, degene dankzij wie de beeldhouwwerken van Iko in Nederland bekend zijn geworden. Maar van een omvangrijk boekdeel kwam het tot nu toe niet. Er is wel enige kennis over deze bijzonder getalenteerde Javaanse beeldsnijder maar deze blijkt net als zijn beeldhouwwerken nogal verspreid te zijn. In de jaren twintig en vroege jaren dertig van de vorige eeuw wordt er over Iko geschreven in kranten en tijdschriften uit zowel Nederland als Nederlands-Indië, meestal naar aanleiding van de beelden die Iko in opdracht van Jos Schmutzer maakt in het kader van de katholieke missie op Java. In deze tijd schrijft Jos Schmutzer samen met de jezuïet J.J. ten Berge, en met de architect Willem Maas, het boekwerk *Europeanisme of katholicisme*. Deze bescheiden publicatie uit 1927 vormde ook mijn kennismaking met Iko’s werk en bleek het beginpunt van een zoektocht met uiteindelijk dit boek als resultaat; meer dus dan het omvangrijke boekdeel zoals Schmutzer dat voorzag.

Aanvankelijk dacht ik op een zijpaadje beland te zijn van een breder onderzoek naar cultureel erfgoed in voormalig Nederlands-Indië, maar naarmate ik dat zijpaadje vaker bewandelde sleet het uit tot een hoofdweg; overigens één met vele zijwegen. Ik ontdekte al vlug dat er achter de naam Iko meer schuilgaat dan louter zijn beeldhouwwerken voor de missie.

In haar monografie *Koninklijke geschenken uit Indonesië*, bespreekt Rita Wassing-Visser Iko’s bijdrage aan de Indische zaal van het Paleis Noordeinde in Den Haag. Ruim voordat Iko met Jos Schmutzer in contact komt maakt hij aan het begin van de twintigste eeuw twee kopieën van tempelbeelden die bestemd waren voor deze zaal. Voorafgaand daaraan snijdt hij in 1898 een portretbuste van de dan kersverse koningin Wilhelmina die aan haar wordt geschonken door de regent van Bandung naar aanleiding van haar inhuldiging. Deze buste komt ook in de Indische zaal terecht en is daar samen met de tempelbeelden nog altijd te zien.

Dan zijn er nog de vele werken die Iko in opdracht van particulieren maakt, die als geschenk aan vertrekkende residenten of aan bezoekende staatshoofden worden meegegeven. Veel van deze werken zijn via rechtstreekse verkoop op Java, of via veilingen en tentoonstellingen in Nederland, in particuliere handen terechtgekomen.

De ‘ontdekking’ Iko

Iko is afkomstig uit Cimahi, een stadje in het westen van Java dat even buiten Bandung ligt maar inmiddels aan deze stad is vastgegroeid. Hij is van Soendaneze afkomst en op het moment dat hij met Jos Schmutzer kennismaakt heeft hij al enige belangwekkende opdrachten op zijn naam staan. In zijn eerste en moeilijke jaren als beeldsnijder geniet Iko de steun van de onderwijsinspecteur C. den Hamer die hem in het begin nog simpele opdrachten geeft maar zich al gauw bewust is van Iko's uitzonderlijke talent. In Iko ziet hij iemand die erbij gebaat is te werken onder begeleiding van een ware meester; een kans die Iko nog niet zou hebben gehad.⁵

Het is niet met zekerheid vast te stellen wanneer Iko begint als beeldsnijder maar zijn bijdrage aan de Indische zaal verraadt dat hij rond 1900 al een goede reputatie heeft. Het vroegste werk dat aan Iko kan worden toegeschreven betreft een gesneden buste van koningin Wilhelmina (afb. 2, cat. 1), dat gemaakt is naar het voorbeeld van een foto met daarop een bronzen buste van de vorstin. De toenmalig regent van Bandung, Raden Adipati Aria Martanagara, geeft Iko in 1898 de opdracht dit beeld te maken. Bij wijze van geschenk wordt het in 1904 aan koningin Wilhelmina ter gelegenheid van haar inhuldiging aangeboden. Dit exemplaar staat nog altijd opgesteld in de Indische zaal van het paleis Noordeinde in Den Haag, maar het is daar vermoedelijk niet specifiek voor gemaakt, alhoewel de sokkel waarop het beeld is geplaatst er wel speciaal voor gemaakt is.⁶ Vermoedelijk werd de Indische zaal op een goed moment de meest geschikte plaats gevonden voor de buste. In het douanemuseum te Rotterdam bevindt zich nog een tweede exemplaar, zij het van mindere kwaliteit (afb. 3, cat. 2).⁷

De relatie met Den Hamer moet voor Iko cruciaal zijn geweest. Begin twintigste eeuw is Den Hamer inspecteur van het inlands onderwijs voor het departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid in Nederlands-Indië en in die hoedanigheid is hij contactpersoon met de plaatselijke nijverheidscommissies waarvoor hij vaak over Java reist. Als zodanig heeft Den Hamer waarschijnlijk een goed beeld gehad van de kwaliteit van de Javaanse kunstnijverheid en het nijverheidsonderwijs.⁸ Zijn baas, Mr. Jacques Henri Abendanon, toenmalig directeur van het departement, noemt Iko in een rapport uit 1904 nadrukkelijk als een kundig beeldhouwer van

afb.2 Iko, Wilhelmina, Koningin der Nederlanden, ca. 1901, houtsnijwerk, 64 x 67 x 19 cm, Indische zaal, paleis Noordeinde, Den Haag, objectnr. B-209. Koninklijke Verzamelingen, Den Haag.

afb.5 J. Bockstart, *Indische zaal in Paleis Noordeinde Den Haag, 1923*,
fotografie, 17 x 23 cm, Koninklijke Verzamelingen, Den Haag.

afb.6 Anoniem, *Portret van Wilhelmina, koningin der Nederlanden, en Hendrik van Mecklenburg-Schwerin, 1901-1910*, foto,
18,4 x 11,2 cm, Rijksmuseum, Amsterdam,
objectnr. RP-F-1928-22.

DE BEELDEN UIT DE INDISCHE ZAAL

In elk geval komt de naam Van den Broek d'Abrenon ook voor in het kader van de totstandkoming van de Indische zaal voor het Paleis Noordeinde in Den Haag. Als ingenieur heeft d'Abrenon in Batavia de technische leiding over de werkzaamheden die daar voor de zaal plaatsvinden.¹⁸ De Indische zaal (afb. 5) is gemaakt namens de bevolking van Nederlands-Indië als huwelijksgeschenk aan koningin Wilhelmina die in 1901 trouwt met prins Hendrik, graaf van Mecklenburg (afb. 6). Voor deze zaal maakt Iko twee kopieën van Javaanse tempelbeelden. Deze opdracht krijgt hij nog via Den Hamer onder wiens toezicht de beelden tot stand komen. De foto's uit het artikel van Hilgers getuigen daarvan. Het eerste beeld betreft een Shiva als Mahadewa uitgevoerd in trachiet, een vulkanische steensoort die op Java veel voorkomt (afb. 7, cat. 4). Het is een kopie van een origineel uit Semarang dat zich destijds, weliswaar in geschonden staat, in Batavia bevindt.¹⁹ Iko maakt het beeld eerst uit djatihout en deze versie is op de foto van Hilgers te zien. Tijdens het werken begint het hout echter scheuren te vertonen wat vermoedelijk wordt veroorzaakt door het niet goed drogen van het kwetsbare materiaal.²⁰ In deel acht van zijn *Techniek en sierkunst in den Indischen archipel* verwijst ook Loebér naar dit probleem. Volgens Loebér getuigt het van de 'nonchalance' die de inlandse kunstenaar ten opzichte van zijn materiaal nog heeft.²¹ Volgens Rita Wassing-Visser is het Iko zelf die vervolgens besluit verder te werken in de steensoort trachiet. Als dit laatste klopt getuigt deze beslissing dus wel degelijk van Iko's inzicht in de mogelijkheden die

afb.7 Iko, *Siwa Mahadewa*, ca. 1901, trachiet, 163 x 72 x 37 cm, Indische zaal, Paleis Noordeinde, Den Haag, objectnr. B-210. Koninklijke Verzamelingen, Den Haag.

afb.16 Iko & J. Schmutzer, *Heilig Hart* (1), 1924-1925, djatihout, 97 x 54 x 54 cm, Missiemuseum, Steyl, objectnr. Schm03.

Kunst voor de missie: De Iko-Schmutzer beelden

De katholieke kunstliefhebber Jos Schmutzer (afb. 17) is een telg uit een plantersfamilie op Java.⁶⁶ Samen met zijn broer Julius Schmutzer wordt hij in 1912 eigenaar van de suikeronderneming Gondang Lipoero (afb. 18). Nabij de plantage en de suikerfabriek te Ganjuran stichten zij samen met hun vrouwen verscheidene scholen, een weeshuis en een hospitaal voor de lokale bevolking.⁶⁷ Pal naast de onderneming wordt een kerk en de Heilig Hartkapel opgericht waarvan de laatste wordt gebouwd in de vorm van een Javaans-hindoeïstische tempel, een Candi.

afb.17 Prof. dr.ir. J.I.J.M. Schmutzer (tijdens het maken van deze foto is hij minister van Overzeese Gebiedsdelen), 1945, fotografie, NA, Den Haag.

afb.18 De Suikerfabriek (Gondang Lipoero), 1928, Familiearchief Schmutzer, AFBK-2A8644. KDC, Nijmegen.

Een tempeltje te Prambanan, dat rechts van de zuidelijke opgang naar de Shiva tempel staat, zou als voorbeeld voor deze kapel hebben gediend. In de kapel wordt begin 1930 een stenen versie van een Heilig Hartbeeld geplaatst dat door Jos Schmutzer is ontworpen en door Iko eerder uit djatihout is gesneden (afb. 16, cat. 37). Ook het kerkgebouw zou meerdere stenen beelden bevatten die het resultaat zijn van het gezamenlijke werk van Schmutzer en Iko waaronder nóg een exemplaar van een stenen Heilig Hartbeeld (afb. 19, cat. 58-59).⁶⁸ Toch wordt niet alles wat Iko uit djatihout snijdt in steen uitgevoerd en belandt het grootste deel van de beelden uit het missieproject uiteindelijk in Nederland.

HEILIGE DRIEVULDIGHEID EN CHRISTUSVOORSTELLINGEN

Wat betreft de belangrijke katholieke thema's in de kunst stelt die van de Heilige Drievuldigheid Jos Schmutzer voor de grootste artistieke en didactische uitdagingen. De nadruk van de Heilige Drievuldigheid ligt volgens hem op het idee van de goddelijke liefde. Iko werkt drie maanden aan de uitvoering ervan in djatihout. De zetel van deze Heilige Drievuldigheid doet Jos Schmutzer denken aan de Maitreya zetel van Candi Plaosan, een boeddhistische tempel ten noorden van Yogyakarta, niet ver van Prambanan (afb. 34).⁹⁷ In meerdere opzichten is Candi Plaosan een inspiratiebron. Het familiearchief van Schmutzer bevat een schets waarop een aantal bloem- en vlammotieven te zien is die aan Plaosan zijn ontleend en die hij specifiek heeft geselecteerd voor het Heilige Drievuldigheid beeld (afb. 35, cat. 33).

afb. 34 Maitreya van Candi Plaosan, 8e eeuw, steen, afm. onbekend, Museum Nasional, Jakarta. Foto: Dharma.

afb. 35 J. Schmutzer, Symbolen heilige drievuldigheid ontleend aan Tjandi Plaosan, vóór 1924, tekening, KDC, SCHM 126, 32. Stukken betreffende Javaanse christelijke kunst. (Leringen, afbeeldingen, correspondentie, etc.) KDC, Nijmegen.

Deze bestaat uiteraard uit drie personificaties. Van links naar rechts (voor de kijker) zijn te zien: de Zoon met het attribuut van het kruis (afb. 36), de Heilige Geest die een duif vasthoudt (afb. 37), en de Vader die als zijn attribuut een kroon vasthoudt (afb. 38). De voeten van de figuren rusten op een driedelig lotuskussen. Alle zijn van gelijke grootte om daarmee te benadrukken dat ze even machtig, belangrijk en gelijkwaardig zijn. Ze zijn uitgebeeld als gekleed in traditionele Javaans-aristocratische dracht. De kleding van het onderlichaam betreft volgens Jos Schmutzer het 'klas-

afb. 36 Iko & J. Schmutzer, *Heilige Drievuldigheid met drie personen* (1) (detail zoon + kruis), 1924-1925, djatihout, 115 x 105 x 47 cm, Missiemuseum, Steyl, objectnr. Schm01.

afb. 37 Iko & J. Schmutzer, *Heilige Drievuldigheid met drie personen* (1) (detail heilige geest + duif), 1924-1925, djatihout, 115 x 105 x 47 cm, Missiemuseum, Steyl, objectnr. Schm01.

afb. 38 Iko & J. Schmutzer, *Heilige Drievuldigheid met drie personen* (1) (detail vader + kroon), 1924-1925, djatihout, 115 x 105 x 47 cm, Missiemuseum, Steyl, objectnr. Schm01.

afb. 39 Iko & J. Schmutzer, *Heilige Drievuldigheid met drie personen* (1) (detail motief sarong), 1924-1925, djatihout, 115 x 105 x 47 cm, Missiemuseum, Steyl, objectnr. Schm01.

afb. 40 Batikpatroon *Parang Rusak putra*, vóór 1891, katoen, verf, batik, 53,3 x 53,9 cm, Wereldmuseum, inv. nr. RV-847-78.

sieke koningsgewaad'.⁹⁸ Het kan hier gaan om een kain panjang, een in tegenstelling tot de sarong, wat langere en meer formele gebatikte doek die in de kratonomgeving van Midden-Java door vorsten en vorstinnen wordt gedragen.⁹⁹ Op het kledingstuk kan het uit de batik afkomstige parang roesaq motief herkend worden (afb. 39-40).¹⁰⁰ Op het bovenlichaam dragen de figuren een traditionele schouderdoek, de slendang, die in het traditionele wajangspel wordt gedragen door goden, kluizenaars en leraren. Volgens Jos Schmutzer moet deze dracht hier de rol van God als

DE KRUISWEGSTATIE

De kruiswegstatie kan beschouwd worden als een typisch voorbeeld van zo'n 'kleurenboek' aangezien het gaat om een serie voorstellingen die gezamenlijk op niet verhullende wijze het lijdensverhaal van Christus' kruisiging vertellen. Het zal dan ook niet verbazen dat een kruiswegstatie onderdeel was van Jos Schmutzers plannen met Ganjuran (afb. 57-58). Toch zal dit deel van het project nooit gereedkomen. Behalve de voltooiing van de panelen voor de beoogde staties, snijdt Iko slechts twee van de veertien beoogde voorstellingen en om nog onbekende redenen blijft het daarbij.¹³⁰ Deze beide voorstellingen komen samen met de onvoltooide panelen wel mee naar Nederland en bevinden zich sinds 1987 in het Missiemuseum Steyl (afb. 59-60, cat. 52-53).¹³¹

Kort na de oorlog bevinden ze zich waarschijnlijk in de privésfeer van de familie Schmutzer. In 1947 geeft Lucie Schmutzer-Hendriksz namelijk alsnog opdracht de kruiswegstatie af te maken en zij benadert daarvoor de op Java geboren architect Henri Maclaine Pont.¹³² Maclaine Pont is dan al een bekende van de Schmutzer-familie. Hij voelt zich in de jaren twintig opnieuw aangetrokken tot het katholicisme en in 1931 bekeert hij zich in de Heilig Hartkerk te Ganjuran ook weer opnieuw tot het geloof. Waarschijnlijk gevoed door deze bekering komt zijn werk in de belangstelling te staan van katholieken met als gevolg een aantal opdrachten waarvan de belangrijkste die voor het ontwerpen van een kerk te Puhsarang in het Oost-Javaanse regentschap Kediri (afb. 61).¹³³

afb. 57 J. Schmutzer, *Ontwerpschets kruiswegstatie*, ca. 1924-1925, tekening, KDC, SCHM 126, 32. Stukken betreffende Javaanse christelijke kunst. (Leringen, afbeeldingen, correspondentie, etc.) KDC, Nijmegen.

afb. 58 J. Schmutzer, *Ontwerpschets bloemornament lijst kruiswegstatie*, ca. 1924-1925, tekening, KDC, SCHM 126, 32. Stukken betreffende Javaanse christelijke kunst. (Leringen, afbeeldingen, correspondentie, etc.) KDC, Nijmegen.

afb. 59 Iko & J. Schmutzer, *Kruiswegstatie 1 Veroordeling Jezus door Pontius Pilatus*, 1924-1925, djatihout, 106 x 80 x 9 cm, Missiemuseum, Steyl, objectnr. Schm11.

afb. 60 Iko & J. Schmutzer, *Kruiswegstatie 2 Jezus krijgt hulp bij het dragen van het kruis van Simon van Cyrene*, 1924-1925, djatihout, 106 x 80 x 9 cm, Missiemuseum, Steyl, objectnr. Schm12.

Voor de voltooiing van de kruiswegstatie te Ganjuran maakt Maclaine Pont schetsen voor veertien staties, maar ook deze worden uiteindelijk nooit uitgevoerd.¹³⁴ Uit de correspondentie tussen Lucie Schmutzer-Hendriksz en Maclaine Pont wordt duidelijk dat hij opdracht krijgt voort te borduren op de twee bestaande panelen van Iko. Maclaine Pont moet deze destijds gezien hebben aangezien hij er expliciet naar verwijst. In de verantwoording bij zijn schetsen, die voor zover bekend nooit

afb. 61 Henri Maclaine Pont, *Kerkgebouw te Pohsarang, Pohsarang (regio Kediri), Jalan Raya Puhsarang*, 1937, voorzijde gebouw, foto geeft situatie weer uit 2017. Foto: Ranitheresia.

COLOFON

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
wbooks.com

Tekst

Arthur Crucq

Fotografie

Afb. 11, 16, 26, 27, 36-39, 41, 46-49, 51, 59, 60, 65, 68, 70, 73,
77, 79-83: Joop van Putten
Afb. 1, 20, 34, 55, 61: Wikimedia Commons
Afb. 32, p. 42: Photo copyright © Governorate of the Vatican
City State-directorate of the Vatican Museums

Vormgeving

A10design, Albertine Dijkema

© 2025 WBOOKS Zwolle / de auteur

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

ISBN 978 94 625 8668 0

NUR 646

Dit boek kwam tot stand dankzij een bijdrage van:

Leids Universiteits Fonds

 WBOOKS